

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT 629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
ZESPÓŁ REALIZACJI
BADAŃ 621 - 07 - 57, 628 - 90 - 17
INTERNET: <http://www.cbos.pl>

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89
E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/188/99

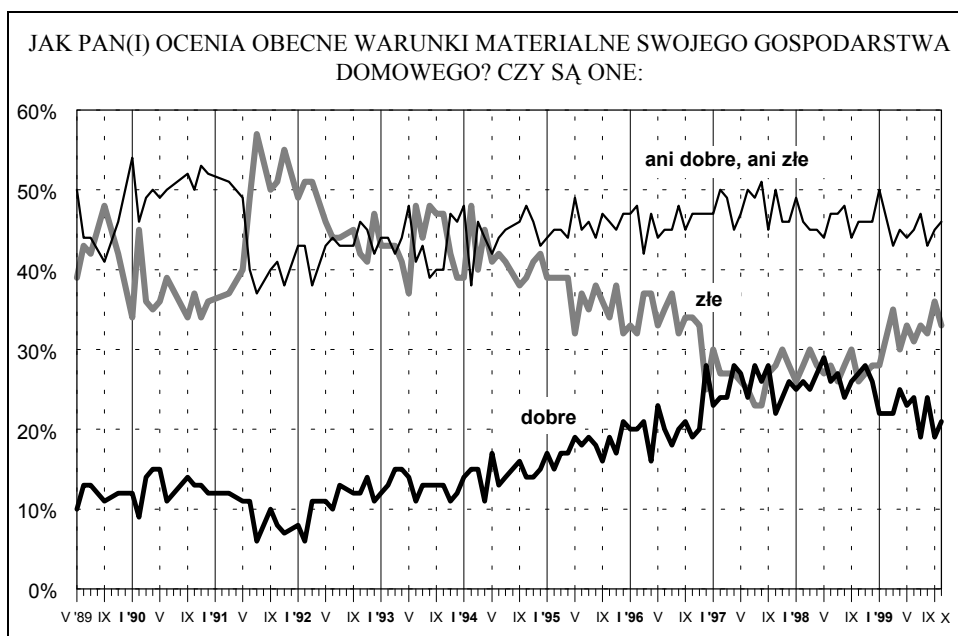
KTO ZYSKAŁ, A KTO STRACIŁ NA PRZEMIANACH W POLSCE? JAK ŻYJEMY DZISIAJ?

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, GRUDZIEŃ '99

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Co siódmy ankietowany zalicza siebie i swoją rodzinę do beneficjentów przemian w Polsce (14%), a dwukrotnie większa grupa badanych uważa, że oni i ich rodziny stracili na zmianach (29%). W odczuciu ponad połowy respondentów (52%) przemiany ustrojowe w zasadzie nie wpłynęły na sytuację życiową ich rodzin.
- Od lutego '97 zwiększył się (o 4 punkty) odsetek respondentów sądzących, że oni i ich rodziny zyskali na przemianach, jednocześnie od maja '98 nieznacznie (w granicach błędu statystycznego) wzrósł odsetek osób, które są zdania, że straciły na zmianach w Polsce.
- W stosunku do lat '97 i '98 pogorszyła się kondycja materialna rodzin. Zmalała liczba osób, które określają warunki materialne swoich rodzin jako dobre, zwiększył się zaś odsetek oceniających je jako złe. Obecnie więcej rodzin deklaruje, że żyje w złych warunkach niż w dobrych.

- W porównaniu z majem '98 zmalało poczucie bezpieczeństwa materialnego rodzin, a wzrosło zagrożenie biedą i poczucie bezradności. Zmalał odsetek osób uważających, że ich rodziny finansowo dadzą sobie radę (o 3 punkty) oraz badanych, którzy wprawdzie nie boją się biedy, ale obawiają się pogorszenia sytuacji materialnej swoich rodzin (o 5 punktów). Równocześnie przybyło osób lękających się biedy, jednak mających nadzieję, że ich rodziny jakoś sobie poradzą (o 4 punkty), oraz tych, którzy boją się biedy i czują się bezradni (o 4 punkty).

Z badań opinii społecznej przeprowadzonych w trzech państwach byłego bloku socjalistycznego - w Polsce, Czechach i na Węgrzech wynika, że Polacy w największym stopniu doceniają przemiany ustrojowe, jakie zaszły w ostatniej dekadzie. Ponad dwie trzecie dorosłych obywateli RP jest przekonanych, że warto było zmieniać ustrój¹. Mniej korzystnie natomiast Polacy oceniają bilans zysków i strat, jakie przemiany przyniosły zwykłym ludziom². W jaki sposób poglądy te przekładają się na postrzeganie skutków reform w wymiarze osobistym?

BILANS OSOBISTYCH I RODZINNYCH ZYSKÓW ORAZ STRAT ZWIĄZANYCH Z PRZEMIANAMI

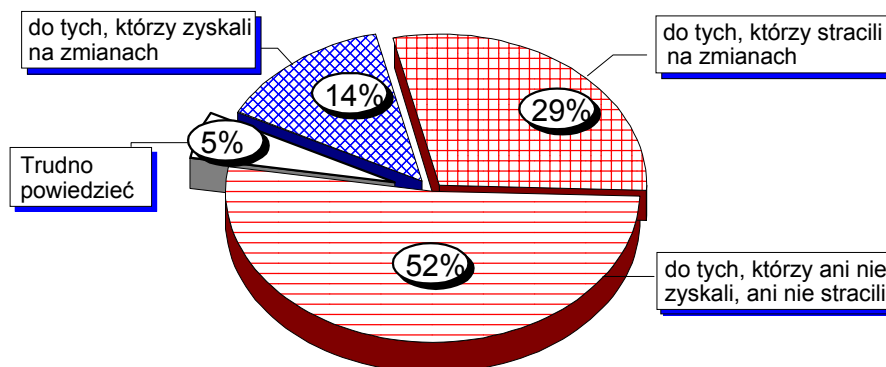
Z październikowego sondażu³ wynika, że oceny ankietowanych odnoszące się do sytuacji własnej i rodziny są stosunkowo najmniej korzystne. Tylko co siódmy Polak uznaje siebie i swoją rodzinę za beneficjenta przemian (14%), a dwukrotnie większa grupa (29%) zalicza się do tych, którzy stracili na zmianach. W odczuciu ponad połowy społeczeństwa przemiany w kraju nie wpłynęły zasadniczo na sytuację życiową ich rodzin (*ani nie zyskali, ani nie stracili*).

¹ W Czechach i na Węgrzech uważa tak odpowiednio 55% i 46% obywateli. Zob. komunikat CBOS „Czy warto było zmieniać ustrój - opinie Czechów, Węgrów i Polaków”, listopad '99.

² Według danych z październikowego badania CBOS, zmiany zachodzące w Polsce od roku '89 przyniosły ludziom: więcej korzyści niż strat - 24% wskazań, tyle samo korzyści, co strat - 30%, więcej strat niż korzyści - 37%. Komunikat na ten temat w przygotowaniu.

³ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (113), 5-11 października '99, reprezentatywna próba losowo-adresowa dorosłej ludności Polski (N=1111).

RYS. 1. SŁYSZY SIĘ RÓŻNE OPINIE O SKUTKACH ZMIAN W NASZYM KRAJU. GDYBY PAN(I) MIAŁ(A) OKREŚLIĆ SYTUACJĘ SWOJĄ I SWOJEJ RODZINY, TO CZY ZALICZYŁ(A)BY PAN(I) SIEBIE:

Ocena osobistego wymiaru skutków przemian ustrojowych jest stosunkowo stabilna. W stosunku do lutego '97 nieco wzrosła (z 10% do 14%) liczba badanych, którzy mają poczucie, że oni sami i ich rodziny zyskali na przemianach. Jednocześnie w porównaniu z pomiarem z maja '98 nieznacznie (w granicach błędu statystycznego) zwiększył się odsetek tych, którzy uważają, że stracili na zmianach. Widać więc, że opinie w tej sprawie stopniowo się krystalizują.

Tabela 1

Słyszysz różne opinie o skutkach zmian w naszym kraju. Gdyby Pan(i) miał(a) określić sytuację swoją i swojej rodziny , to czy zaliczył(a)by Pan(i) siebie:	Wskazania respondentów według terminów badań		
	II '97	V '98	X '99
	w procentach		
- do tych, którzy zyskali na zmianach	10	13	14
- do tych, którzy stracili na zmianach	28	26	29
- czy też do tych, którzy ani nie zyskali, ani nie stracili	54	54	52
Trudno powiedzieć	8	7	5

To, jak badani oceniają proporcje osobistych zysków i strat, zależy od wielu czynników - m. in. od deklarowanych poglądów politycznych. Badani o orientacji prawicowej częściej niż pozostali czują się beneficjentami przemian, jednocześnie rzadziej zaliczają siebie do tych, którzy stracili na zmianach. Stosunkowo najgorszą samooceną w tym zakresie wyróżniają się ankietowani deklarujący poglądy lewicowe.

Bilans osobistych korzyści i strat przede wszystkim jednak wiąże się z miejscem w strukturze społecznej - im wyższy status społeczno-materialny rodziny, tym mniejsza liczba badanych ma poczucie, że straciła na przemianach, tym większa zaś czuje się ich beneficjentami. Do tego, że zyskali, najczęściej przyznają się respondenci legitymujący się wyższym wykształceniem (40%), szczególnie kadra kierownicza i inteligencja (38%) oraz - choć rzadziej - osoby pracujące na własny rachunek poza rolnictwem (31%), a także badani najlepiej sytuowani, o dochodach powyżej 799 zł *per capita* (33%). Beneficjentami przemian częściej też są mieszkańcy wielkich aglomeracji (24%) niż mniejszych miast czy wsi (10%).

Wyjątkowo silne poczucie przegranej mają natomiast rolnicy, spośród których 61% uważa, że stracili na zmianach. Poczucie takie towarzyszy przede wszystkim tym, którzy mają trudną sytuację życiową - są bezrobotni (44%), znajdują się trwale w złym stanie zdrowia (renciści - 41%) lub w złej sytuacji finansowej, tzn. osiągają dochody poniżej 275 zł *per capita* (46%), a także mają duże rodziny (pięcioosobowe - 34%, sześcioosobowe i większe - 36%).

Ponadto należy podkreślić, że w większości grup społecznie uprzywilejowanych odnotowujemy w ostatnich latach systematyczny wzrost odsetka osób zaliczających siebie i swoje rodziny do tych, którzy zyskali na przemianach (por. 1 tabelę aneksową). Dla przykładu, w roku '97 ponad jedna czwarta osób z wyższym wykształceniem uważała się za beneficjentów zmian, w '98 - jedna trzecia, a obecnie - dwie piąte. To samo można powiedzieć o kadrze kierowniczej i inteligencji (odpowiednio: 28%, 34%, 38%), pracownikach umysłowych niższego szczebla (11%, 17%, 25%), osobach najlepiej sytuowanych (23%, 25%, 33%), ale także o robotnikach wykwalifikowanych. W tej ostatniej grupie nie tylko rośnie grupa beneficjentów przemian (6%, 8%, 16%), ale jednocześnie maleje odsetek tych, którzy są zdania, że stracili na zmianach (odpowiednio: 26%, 20%, 17%). Podobnie jest w grupie osób o poglądach prawicowych, wśród których od lutego '97 wzrósł odsetek beneficjentów przemian (16%, 23%, 24%), a zmalał tych, którzy na nich stracili (25%, 16%, 14%).

Natomiast w niektórych grupach społecznie upośledzonych rejestrujemy w ostatnich latach wzrost odsetka respondentów przekonanych, że oni sami i ich rodziny stracili na zmianach. Należą do nich przede wszystkim rolnicy (39%, 39%, 61%), renciści (34%, 36%, 41%), ludzie najgorzej sytuowani (o dochodach najniższych - 39%, 46%, 46%, o dochodach niskich - 26%, 28%, 37%).

Tabela 2

	Słyszysz różne opinie o skutkach zmian w naszym kraju. Gdyby Pan(i) miał(a) określić sytuację swoją i swojej rodziny, to czy zaliczył(a)by Pan(i) siebie do tych, którzy na zmianach:			
	zyskali	stracili	ani nie zyskali, ani nie stracili	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Ogółem	14	29	52	5
Wykształcenie				
Podstawowe	4	36	52	8
Zasadnicze zawodowe	12	31	53	4
Średnie	17	23	54	6
Wyższe	40	14	44	2
Grupa społeczno-zawodowa				
Kadra kier., inteligencja	38	18	41	3
Pracujący na własny rachunek	31	20	43	7
Prac. umysł. niższego szczebla	25	21	50	4
Prac. fizyczno-umysłowi	13	25	54	9
Robotnicy wykwalifikowani	16	17	65	2
Robotnicy niewykwalifik.	13	33	48	7
Rolnicy	3	61	28	8
Bierni zawodowo				
Renciści	3	41	47	9
Emeryci	10	27	58	5
Uczniowie i studenci	16	18	56	10
Bezrobotni	6	44	46	3
Gospodynie domowe i in.	4	28	66	2
Dochody miesięczne na osobę w rodzinie				
Do 275 zł	6	46	42	6
276 - 399	0	37	59	4
400 - 549	11	27	57	6
550 - 799	13	22	59	5
Powyżej 799 zł	33	14	50	2
Miejsce zamieszkania				
Wieś	10	37	47	6
Miasto do 20 tys.	16	29	49	5
- od 21 do 100 tys.	14	28	53	5
- od 101 do 500 tys.	14	20	60	6
- 501 tys. i więcej ludności	24	15	57	4
Liczba osób we wspólnym gospodarstwie domowym				
Jedna	10	26	54	10
Dwie	17	24	53	6
Trzy	15	30	51	4
Cztery	18	23	54	5
Pięć	11	34	50	4
Sześć i więcej	7	36	51	6
Poglądy polityczne				
Lewica	9	35	52	4
Centrum	16	32	48	4
Prawica	24	14	59	3
Trudno powiedzieć	5	32	50	13

Bilans osobistych korzyści i strat wyraźnie wiąże się też z subiektywną oceną aktualnej kondycji rodziny i jej poczucia bezpieczeństwa materialnego. Badani zaliczający się do osób, które straciły na przemianach, są przede wszystkim wśród tych, którzy - jak twierdzą - żyją bardzo biednie i nie starcza im na zaspokojenie podstawowych potrzeb (47%), określają warunki materialne swoich rodzin jako złe (53%), a ponadto boją się biedy i czują się wobec tego zagrożenia bezradni (54%)⁴.

Beneficjenci przemian najczęściej sytuują się natomiast na przeciwległym krańcu omawianych skal - wśród ludzi, których rodziny żyją powyżej średniego poziomu (48%), w dobrych warunkach materialnych (51%), mają poczucie bezpieczeństwa materialnego, tzn. są przekonani, że finansowo dadzą sobie radę (47%).

Tabela 3

Subiektywne oceny kondycji rodzin	Słyszy się różne opinie o skutkach zmian w naszym kraju. Gdyby Pan(i) miał(a) określić sytuację swoją i swojej rodziny, to czy zaliczył(a)by Pan(i) siebie do tych, którzy na zmianach:			
	zyskali	stracili	ani nie zyskali, ani nie stracili	Trudno powiedzieć
	w procentach			
Ogółem	14	29	52	5
Ocena warunków materialnych rodziny				
Złe	1	53	40	6
Raczej złe	3	47	41	9
Ani dobre, ani złe	10	23	62	5
Raczej dobre	37	8	50	5
Dobre	51	5	43	1
Poziom życia rodziny				
Bardzo biedny	1	47	42	10
Skromny	4	43	47	6
Średni	13	21	61	5
Dobry	48	4	46	2
Poczucie bezpieczeństwa materialnego				
Boję się biedy i nie wiem, jak sobie poradzimy	1	54	38	7
Obawiam się biedy, choć sądzę, że jakoś sobie poradzimy	4	38	53	5
Nie boję się biedy, chociaż martwię się, że nasza sytuacja materialna może się pogorszyć	21	15	61	3
Jestem spokojny(a), że finansowo damy sobie radę	47	4	43	6

⁴ Trzeba jednak podkreślić, że odsetek przegranych jest wysoki także wśród żyjących skromnie, którzy muszą na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować (43%), oraz wśród oceniających warunki materialne rodzin jako raczej złe (47%).

Poniższa tabela ukazuje związki między bilansem osobistych i rodzinnych korzyści oraz strat związanych z przemianami a kondycją materialną rodzin w ciągu ostatnich trzech lat. W analizie uwzględniono dwa wymiary kondycji rodzin - wymiar obiektywny, tzn. zadeklarowane przez respondentów przeciętne miesięczne dochody *per capita* w rodzinie, oraz wymiar subiektywny, czyli oceny i opinie badanych dotyczące warunków materialnych rodziny, sposobu gospodarowania pieniędzmi w rodzinie oraz poczucia bezpieczeństwa materialnego.

Tabela 4

Bilans osobistych i rodzinnych zysków oraz strat związanych z przemianami a kondycja materialna rodzin:	II '97	V '98	X '99
- przeciętny miesięczny dochód przypadający na osobę w rodzinie	0,20	0,33	0,34
- ocena warunków materialnych rodziny	0,31	0,41	0,47
- ocena sposobu gospodarowania pieniędzmi w rodzinie	0,43	0,43	0,45
- poczucie bezpieczeństwa materialnego i zagrożenia biedą	-	0,42	0,48
Miarą siły związku jest współczynnik korelacji <i>r</i> Pearsona.			

Okazuje się, że wysokość dochodów nie jest najważniejszym kryterium, które ankietowani biorą pod uwagę przy formułowaniu oceny osobistych zysków i strat. Bilans w tej dziedzinie silniej wiąże się z subiektywnymi ocenami kondycji materialnej rodzin niż z wysokością dochodów przypadających na osobę w rodzinie. Trzeba jednak podkreślić, że w maju '98 odnotowaliśmy - w stosunku do roku '97 - wzrost znaczenia dochodów, który utrzymał się do dzisiaj. Od roku '97 stopniowo rośnie też siła związku między bilansem osobistych zysków i strat a oceną warunków materialnych rodziny i sposobu gospodarowania pieniędzmi. W porównaniu z majem '98 umocnił się również związek między bilansem w omawianej sferze a poczuciem bezpieczeństwa materialnego rodzin. Jak widać, cała sfera kondycji materialnej rodzin nabiera w ostatnich latach coraz większego znaczenia przy formułowaniu ogólnej oceny osobistych korzyści i strat związanych z przemianami. Przyjrzyjmy się bliżej każdemu z jej wymiarów.

KONDYCJA MATERIALNA RODZIN

Wszystkie uwzględnione wskaźniki materialnej kondycji rodzin są ze sobą wyraźnie powiązane. Szczególnie silne są wewnętrzne związki między subiektywnymi ocenami kondycji materialnej, tzn. między oceną warunków materialnych gospodarstw domowych a sposobem gospodarowania pieniędzmi oraz poczuciem bezpieczeństwa materialnego rodziny. Słabsze natomiast okazują się powiązania subiektywnych ocen z bardziej obiektywnym wskaźnikiem położenia materialnego, tzn. średnim miesięcznym dochodem przypadającym na członka rodziny. Dochód ten stosunkowo najslabiej wiąże się z poczuciem bezpieczeństwa materialnego rodzin.

Tabela 5

Miara siły związku [<i>r</i> Pearsona]	(1)	(2)	(3)	(4)
Przeciętny miesięczny dochód przypadający na osobę w rodzinie (1)		0,43	0,42	0,36
Ocena warunków materialnych rodziny (2)			0,64	0,57
Ocena sposobu gospodarowania pieniędzmi w gospodarstwie domowym (3)				0,57
Poczucie bezpieczeństwa materialnego i zagrożenia biedą (4)				

Nasuwa się przypuszczenie, że korelacje dochodu z subiektywnymi ocenami kondycji rodzin są relatywnie słabsze niż pozostałe związki, ponieważ mogą być modyfikowane (zapośredniczone) przez specyficzny czynnik psychologiczny, jakim są aspiracje materialne. Z wcześniejszych badań wiadomo, że poziom materialnych aspiracji polskich rodzin jest znacznie wyższy niż ich aktualne możliwości finansowe⁵, co zapewne wpływa na dokonywaną przez ankietowanych ocenę kondycji materialnej rodziny, sposobu, w jaki gospodaruje ona pieniędzmi, oraz na poczucie bezpieczeństwa materialnego. Przyjrzyjmy się obecnym możliwościom finansowym rodzin, czyli osiąganym przez nie dochodom, a także temu, jak kształtują się aspiracje i niezaspokojenia w tej dziedzinie.

⁵ Zob. komunikaty CBOS „Aspiracje materialne polskich rodzin”, styczeń '98 oraz „Ludzie biedni w Polsce”, luty '99.

Miesięczne dochody per capita w rodzinie

Na wstępie należy podkreślić i zastrzec, że analiza dochodów opiera się na deklaracjach respondentów, a tego typu informacje nie muszą dokładnie odzwierciedlać sytuacji finansowej rodzin. Niektórzy mogą bowiem zaniżyć swoje dochody, ponieważ zawodzi ich pamięć lub kieruje nimi chęć ukrycia nierejestrowanych i nieopodatkowanych dochodów, bądź też z różnych powodów pomijają w swoich obliczeniach dochody z prac dodatkowych lub dochody innych członków wspólnie prowadzonego gospodarstwa domowego. Nie ulega jednak wątpliwości, że w gospodarce rynkowej miesięczny dochód przypadający na osobę w rodzinie jest silnie skorelowany z poziomem zaspokojenia jej potrzeb i stanowi dobry wskaźnik kondycji materialnej gospodarstw domowych.

W październikowym sondażu ankietowani zadeklarowali dochód w wysokości średnio 553 zł na członka rodziny, co dokładnie odpowiada szacunkom GUS za drugi kwartał '99 (542 zł).

Porównanie wysokości przeciętnych dochodów *per capita* w rodzinach należących do poszczególnych grup społecznych - wyróżnionych ze względu na poziom wykształcenia, status zawodowy i materialny, wielkość rodziny, miejsce jej zamieszkania, a także obciążenie zdarzeniami losowymi, takimi jak bezrobocie czy trwale zły stan zdrowia członka rodziny (renciści) - świadczy o bardzo zróżnicowanej sytuacji finansowej polskich rodzin.

W zdecydowanie najkorzystniejszym położeniu znajdują się rodziny osób z wyższym wykształceniem - w październiku ich przeciętny miesięczny dochód *per capita* wynosił 1009 zł, a więc był ponad dwukrotnie wyższy niż w rodzinach osób z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym. Wśród rodzin osób aktywnych zawodowo najlepszą sytuację finansową mają rodziny kadry kierowniczej i inteligencji (934 zł) - ich przeciętne dochody są niemal czterokrotnie wyższe niż w rodzinach chłopskich (239 zł), które są najbardziej upośledzone finansowo, oraz ponad dwukrotnie wyższe niż w rodzinach robotników niewykwalifikowanych (419 zł).

Wśród rodzin osób biernych zawodowo w zdecydowanie najgorszej sytuacji finansowej są rodziny bezrobotnych, w których miesięcznie *per capita* przypada 302 zł, oraz rodziny osób nie mających własnych dochodów (gospodynie domowe i inni - 352 zł). Najlepiej sytuowane są rodziny emerytów, w których na osobę przypada 648 zł, a więc znacznie więcej niż w większości rodzin respondentów aktywnych zawodowo. Należy podkreślić, że sytuacja rodzin rencistów (420 zł na osobę) jest wyraźnie gorsza niż rodzin emerytów⁶. Natomiast dochody rodzin, które mają na utrzymaniu uczniów i studentów (589 zł) w zasadzie nie odbiegają od przeciętnej, co może wiązać się z faktem, że studenci coraz częściej wspierają budżet rodzinny zarabiając na własne utrzymanie.

Kondycja finansowa rodzin w dużej mierze zależy również od ich wielkości⁷ - im więcej osób wchodzi w skład gospodarstwa domowego, tym niższy jest dochód *per capita* w rodzinie. W zdecydowanie najlepszym położeniu znajdują się gospodarstwa jednoosobowe (773 zł), w najgorszym zaś rodziny wieloosobowe składające się z sześciu i więcej członków (323 zł) - ich przeciętny miesięczny dochód należy do najniższych, a trzeba pamiętać, że w większości są to rodziny wielodzietne.

Sytuacja finansowa rodzin uzależniona jest również od wielkości miejsca zamieszkania. Najwyższe przeciętne dochody *per capita* odnotowujemy wśród mieszkańców wielkich aglomeracji miejskich (896 zł) i dużych miast (669 zł), wyraźnie niższe - wśród ludności miast średnich (574 zł) i małych (490 zł), a szczególnie wsi (391 zł). Wiąże się to zapewne m. in. ze znacznie lepszą sytuacją na rynku pracy w środowiskach wielkomiejskich, a także z ich odmienną strukturą społeczną. Im bowiem większa miejscowość, w której mieszkają badani, tym większy ich odsetek legitymuje się wyższym wykształceniem, ma wyższe kwalifikacje zawodowe, a więc i większe możliwości zarobkowe. Rodziny wiejskie, znajdujące się pod tym względem w znacznie gorszym położeniu, są ponadto częściej niż miejskie rodzinami wieloosobowymi i wielodzietnymi, co też pogarsza ich sytuację finansową.

⁶ Z tego powodu grupy rencistów i emerytów nie powinny być łączone w opisach statystycznych (są one łącznie traktowane m. in. w statystykach GUS).

⁷ W polskim społeczeństwie struktura rodziny, a szczególnie liczba dzieci wyraźnie wiąże się z poziomem wykształcenia rodziców i ich statusem materialnym. Zob. komunikat CBOS „Rodzina w dobie przemian - postrzegane zagrożenia”, grudzień '96.

Tabela 6

	Dochód osiągnany (w zł)	Dochód pożądaný (poziom podstawowy) (w zł)	Dystans* między dochodem pożądanym a osiągnanym (w %)	Dochód pożądaný (poziom właściwy, przyzwoity) (w zł)	Dystans** między dochodem pożądanym a osiągnanym (w %)
Ogółem	553	906	64	1544	179
Wykształcenie					
Podstawowe	430	857	99	1487	246
Zasadnicze zawodowe	458	769	68	1311	186
Średnie	633	994	57	1646	160
Wyższe	1009	1137	13	2019	100
Grupa społeczno-zawodowa					
Kadra kier., inteligencja	934	1128	21	1944	108
Pracujący na własny rachunek	793	1111	40	1873	136
Prac. umysł. niższego szczebla	751	1077	43	1867	149
Prac. fizyczno-umysłowi	482	892	85	1536	219
Robotnicy wykwalifikowani	555	898	62	1471	165
Robotnicy niewykwalifik.	419	768	83	1330	217
Rolnicy	239	584	144	1122	369
Bierni zawodowo					
Renciści	420	783	86	1302	210
Emeryci	648	952	47	1548	139
Uczniowie i studenci	589	913	55	1550	163
Bezrobotni	302	817	170	1566	419
Gospodynie domowe i in.	352	843	139	1408	300
Dochody miesięczne na osobę w rodzinie					
Do 275 zł	185	634	243	1253	577
276 - 399	326	752	131	1271	290
400 - 549	449	843	88	1440	221
550 - 799	641	956	49	1526	138
Powyżej 799 zł	1127	1249	11	2030	80
Miejsce zamieszkania					
Wieś	391	711	82	1292	230
Miasto do 20 tys.	490	817	67	1536	213
- od 21 do 100 tys.	574	900	57	1450	153
- od 101 do 500 tys.	669	1154	72	1866	173
- 501 tys. i więcej ludności	896	1200	34	1977	121
Liczba osób we wspólnym gospodarstwie domowym					
Jedna	773	1076	39	1859	140
Dwie	723	1054	46	2149	197
Trzy	575	999	74	1739	202
Cztery	543	879	62	1435	164
Pięć	404	839	108	1451	259
Sześć i więcej	323	661	105	1204	273
* Dystans, tj. różnica między dochodem pożądanym do zapewnienia utrzymania na podstawowym poziomie a dochodem osiągnanym przedstawiona jako procent dochodów osiągnanych.					
** Dystans, tj. różnica między dochodem pożądanym do zapewnienia utrzymania na właściwym, przyzwoitym poziomie a dochodem osiągnanym przedstawiona jako procent dochodów osiągnanych.					

W tabeli 6 przedstawiony jest średni dochód, jaki przypada miesięcznie na członka rodziny (dochód osiągnany) w różnych grupach społecznych. Zawarte są również informacje, jaki dochód, zdaniem ankietowanych, byłoby potrzebny, żeby ich rodzina mogła żyć na poziomie *podstawowym* oraz na poziomie wyższym - *właściwym, przyzwoitym* (dochód pożądany). Na podstawie tych danych obliczono współczynniki ilustrujące dystans, jaki dzieli dochody pożądane od osiągniętych w rodzinach znajdujących się w różnym położeniu społecznym⁸. Wielkość tego dystansu świadczy o aspiracjach finansowych rodzin oraz o poziomie zaspokojenia ich potrzeb w tej dziedzinie.

Aspiracje finansowe rodzin i ich deprivacje - zróżnicowania społeczne

Z deklaracji ogółu badanych wynika, że do zapewnienia rodzinie utrzymania na podstawowym poziomie niezbędny jest miesięczny dochód w wysokości średnio 906 zł na osobę, natomiast do właściwego, „przyzwoitego” poziomu życia potrzeba znacznie więcej - średnio 1623 zł *per capita*.

	CBOS
Ile, według Pana(i), powinny wynosić miesięczne dochody na jedną osobę w Pana(i) rodzinie, żeby można było:	Średnie
- zapewnić utrzymanie na podstawowym poziomie	906 zł
- zapewnić właściwy, „przyzwoity” poziom życia	1623 zł

Wyobrażenia ankietowanych o dochodach umożliwiających ich rodzinom życie na każdym z omawianych poziomów są wyraźnie zróżnicowane przede wszystkim w zależności od położenia społeczno-materialnego rodzin, tzn. od poziomu wykształcenia i kwalifikacji zawodowych badanych, także od dochodów na osobę w rodzinie oraz od wielkości miejsca zamieszkania. Decydują o nich również takie czynniki losowe, jak: bezrobocie, trwale zły stan

⁸ Metodę tę stosowano w badaniach opisanych w komunikatach CBOS „Aspiracje materialne polskich rodzin”, styczeń '98 oraz „Ludzie biedni w Polsce”, luty '99 (oprac. B. Wciórka).

zdrowia (renciści) czy wielkość rodziny. Ogólnie można powiedzieć, że im lepsze położenie rodzin, tym wyższe kwoty - w opinii ankietowanych - są niezbędne do zapewnienia utrzymania na poziomie podstawowym lub „przyzwoitym”⁹.

Porównanie tych kwot z deklarowanymi dochodami, jakie rzeczywiście przypadają na osobę w rodzinach ogółu ankietowanych (średnio 553 zł), ukazuje rozdziew między aspiracjami materialnymi polskich rodzin a możliwościami ich zaspokojenia. Okazuje się, że osiągnięcie przez ogół rodzin podstawowego poziomu życia byłoby możliwe przy wzroście ich obecnych średnich dochodów o 64%, a właściwy, „przyzwoity” poziom życia zapewniłyby im dochody wyższe średnio o 179% .

Tabela 7

Subiektywne oceny kondycji rodzin	Dochód osiągnany (w zł)	Dochód pożądaný (poziom podstawowy) (w zł)	Dystans między dochodem pożądanym a osiąganym (w %)	Dochód pożądaný (poziom właściwy, przyzwoity) (w zł)	Dystans między dochodem pożądanym a osiąganym (w %)
Ogółem	553	906	64	1544	179
Ocena warunków materialnych rodziny					
Złe	333	781	135	1440	332
Raczej złe	435	817	88	1378	217
Ani dobre, ani złe	552	900	63	1492	170
Raczej dobre	819	1056	29	1819	122
Dobre	990	1160	17	1945	96
Poziom życia rodziny					
Bardzo biedny	292	691	137	1163	298
Skromny	439	835	90	1469	235
Średni	586	941	61	1567	167
Dobry	930	1091	17	1852	99
Poczucie bezpieczeństwa materialnego					
Boję się biedy i nie wiem, jak sobie poradzimy	376	780	107	1303	247
Obawiam się biedy, choć sądzę, że jakoś sobie poradzimy	456	888	95	1531	236
Nie boję się biedy, chociaż martwię się, że nasza sytuacja materialna może się pogorszyć	665	928	40	1576	137
Jestem spokojny(a), że finansowo damy sobie radę	821	1077	31	1867	127
Bilans osobistych, rodzinnych korzyści i strat związanych z przemianami ustrojowymi					
Stracili na przemianach	414	861	108	1445	249
Ani nie stracili, ani nie zyskali	551	892	62	1548	181
Zyskali na przemianach	881	1067	21	1801	104

⁹ W przypadku wyższego poziomu życia (właściwego, przyzwoitego) zależności te są znacznie słabsze.

Trzeba jednak podkreślić, że omawiana rozbieżność znacząco różni się w poszczególnych grupach społecznych - im trudniejsze położenie społeczne rodzin, tym większy jest dystans między dochodami osiąganymi a pożądanymi.

Skoncentrujmy się na podstawowym poziomie życia. Otóż rodzinom osób z wyższym wykształceniem wystarczyłaby średnia dochodów tylko o 13% wyższa od osiągniętej, podczas gdy w przypadku osób z wykształceniem średnim musiałaby ona być wyższa o 57%, z zasadniczym zawodowym - o 68%, a z podstawowym - o 99%. Ankietowani najlepiej zarabiający (miesięcznie powyżej 799 zł *per capita*) musieliby mieć dochody jedynie o 11% wyższe, aby zapewnić rodzinom utrzymanie na podstawowym poziomie. Im jednak niższe dochody, tym większy wzrost byłby konieczny - odpowiednio o: 49%, 88%, 131% oraz o 243% w przypadku rodzin, w których średnia miesięcznych dochodów kształtuje się poniżej 275 zł na osobę.

Szczególnie dużą rozbieżność między potrzebami finansowymi a możliwościami ich zaspokojenia odnotowujemy w rodzinach osób bezrobotnych, których średnia realnych dochodów musiałaby wzrosnąć o 170%, żeby miały zapewnione utrzymanie na podstawowym poziomie, a także w rodzinach osób nie mających własnych dochodów, jak np. gospodynie domowe (odpowiednio o 139%). Spośród rodzin osób aktywnych zawodowo zdecydowanie najbardziej niezaspokojone są potrzeby finansowe rodzin rolników (powinny wzrosnąć o 144%). Stosunkowo dużą rozbieżność między dochodami realnymi a pożądanymi rejestrujemy też w rodzinach robotników niewykwalifikowanych (powinny wzrosnąć o 83%) oraz w rodzinach wiejskich (odpowiednio o 83%). Podobna jest sytuacja rodzin rencistów, natomiast do mniej zagrożonych należą rodziny emerytów. Najbardziej zagrożone deprawacją swoich potrzeb są rodziny wieloosobowe, a więc i wielodzietne - dochód rodzin liczących pięć lub sześć osób musiałby bowiem wzrosnąć o ponad 100%, by mogły one żyć na podstawowym poziomie.

Zdecydowanie najmniejsza jest rozbieżność między dochodami osiąganymi a pożądanymi w rodzinach osób najlepiej sytuowanych (11%), legitymujących się wyższym wykształceniem (13%), należących do kadry kierowniczej i inteligencji (21%).

Podobne zróżnicowania odnotowujemy między grupami różniącymi się w ocenie kondycji materialnej swoich rodzin. Im niższa subiektywna ocena warunków materialnych i poziomu życia rodziny, a także poczucia jej bezpieczeństwa materialnego, tym niższe okazują się faktyczne dochody rodziny, niższe też dochody deklarują ankietowani jako niezbędne do zaspokojenia potrzeb rodziny, a zarazem tym większy jest dystans między dochodami osiąganymi a pożądanymi.

Wyraźnie widać, że samoocena kondycji materialnej rodziny silnie wiąże się z poziomem zaspokojenia jej potrzeb. Dotyczy to również bilansu osobistych i rodzinnych korzyści i strat związanych z przemianami ustrojowymi. Najbardziej niezaspokojone są potrzeby rodzin, które straciły na przemianach. Ich dochody musiałyby wzrosnąć o 108%, aby można było zapewnić utrzymanie na podstawowym poziomie, a do życia na poziomie właściwym, przyzwoitym potrzebny byłby wzrost o 249%. Znacznie mniejszy dystans między dochodami pożądanymi a osiąganymi odnotowujemy wśród rodzin, które na przemianach ani nie zyskały, ani nie straciły (odpowiednio 62% i 181%), natomiast zdecydowanie najlepsza jest sytuacja tych rodzin, które zyskały na przemianach - do zapewnienia utrzymania na podstawowym poziomie potrzebują one wzrostu dochodów o 21%, natomiast do osiągnięcia wyższego poziomu życia - o 104%.

Opis ten ukazuje skalę deprivacji potrzeb w rodzinach o najniższym statusie społeczno-materialnym, znajdujących się w najgorszym położeniu społecznym z powodu bezrobocia, trwale złego stanu zdrowia członka rodziny czy wielkości rodziny. Ilustruje też poziom niezaspokojenia potrzeb w rodzinach, które - zdaniem ich przedstawicieli - żyją w złych warunkach materialnych, wręcz bardzo biednie, z poczuciem bezradności oraz w przekonaniu, że straciły na przemianach ustrojowych. Potwierdza się też obraz społeczeństwa silnie rozwarstwionego, nie tylko w sferze realnych dochodów, ale również aspiracji finansowych i niezaspokojonych potrzeb materialnych.

Aspiracje finansowe i deprywacje rodzin - zmiany w latach '97 - '99

Interesowało nas także, jakie zmiany zaszły w omawianej sferze od lutego '97, kiedy zadano respondentom te same pytania o dochody niezbędne do tego, by ich rodziny mogły żyć na poziomie podstawowym oraz na poziomie właściwym, przyzwoitym. Do porównań zastosowano wskaźnik, którym od wielu lat posługują się autorzy badań w tej dziedzinie - jest nim relacja deklarowanego dochodu pożądanego do dochodu faktycznie osiąganego¹⁰.

Porównanie wskaźników obliczonych dla danych z lutego '97 oraz października '99 ukazuje, że choć nie zmieniły się aspiracje finansowe i deprywacje ogółu Polaków, w niektórych grupach społecznych zaszły widoczne zmiany. Wyraźny wzrost rozbieżności między dochodem realnym a pożądanym odnotowujemy w rodzinach osób bezrobotnych oraz nie mających własnych dochodów (gospodynie domowe i in.), a także gorzej sytuowanych. Dotyczy on zarówno tzw. podstawowego, jak i właściwego, przyzwoitego poziomu życia. Wzrost ten świadczy o pogorszeniu się sytuacji przedstawicieli tych grup, o narastaniu deprywacji ich potrzeb.

Przeciwną tendencję, tzn. niewielkie zmniejszenie się rozziwu między dochodem osiąganym a pożądanym rejestrujemy wśród emerytów, a także osób dobrze (choć nie najlepiej) sytuowanych oraz mieszkańców wielkich aglomeracji miejskich. Spadek ten odnosi się wyłącznie do wyższego poziomu życia i może być w pewnym stopniu przejawem poprawy sytuacji tych grup, zmniejszenia się deprywacji ich potrzeb - szczególnie tych na poziomie wyższym niż podstawowy. Z drugiej strony jednak może też świadczyć o spadku aspiracji finansowych tych grup.

W porównaniu z lutym '97 w większości grup społecznych stosunek deklarowanego dochodu pożądanego do dochodu realnego się nie zmienił, w pozostałych przypadkach zmiany okazały się stosunkowo niewielkie.

¹⁰ Zob. J. Sikorska, *Aspiracje materialne*, w: *Zmiany w życiu Polaków w gospodarce rynkowej*, pod red. L. Beskid, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1999.

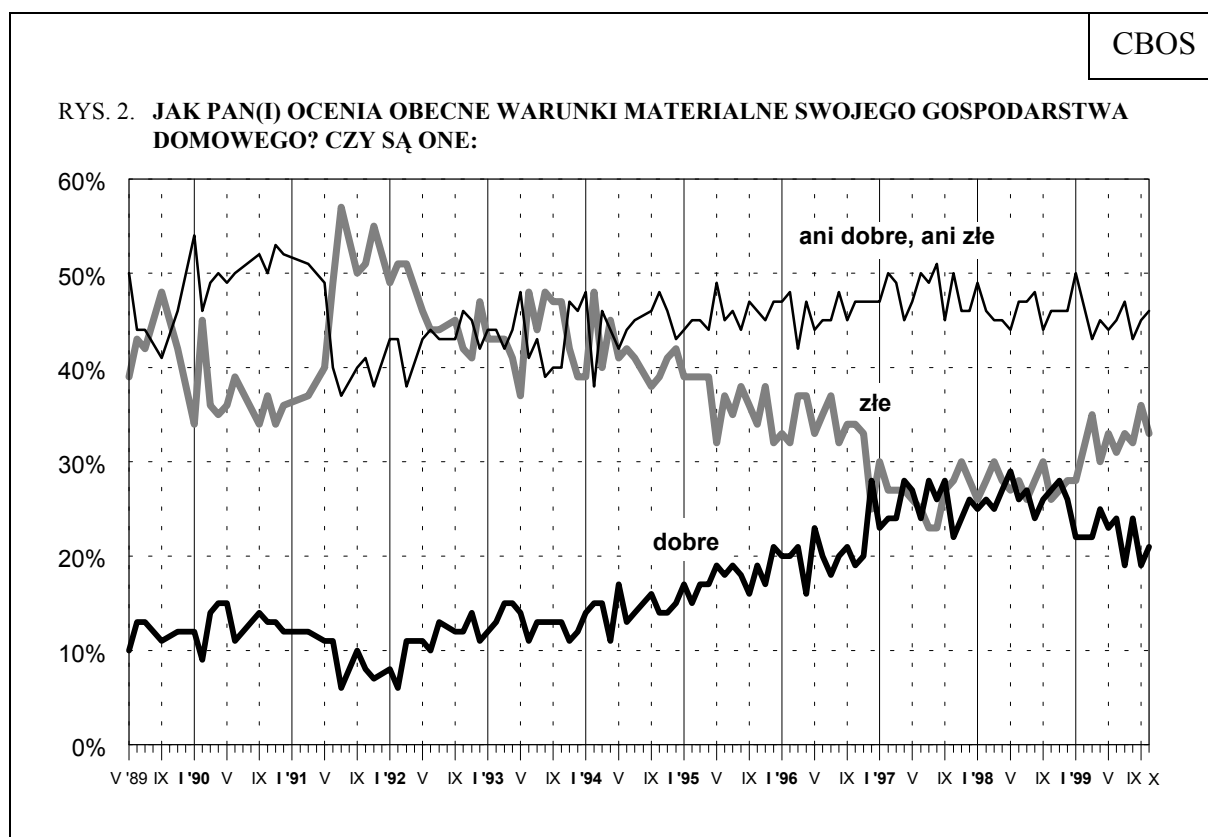
Tabela 8

		Relacja deklarowanego dochodu pożądanego do dochodu osiąganego (poziom dochodu osiąganego = 1,0)			
		Podstawowy poziom dochodu pożądanego		Właściwy, „przyzwoity” poziom dochodu pożądanego	
		II '97	X '99	II '97	X '99
Ogółem		1,6	1,6	2,9	2,8
Wykształcenie					
Podstawowe		1,7	2,0	3,1	3,4
Zasadnicze zawodowe		1,8	1,7	3,2	2,9
Średnie		1,5	1,6	2,8	2,6
Wyższe		1,2	1,1	2,0	2,0
Grupa społeczno-zawodowa					
Kadra kier., inteligencja		1,1	1,2	2,1	2,1
Pracujący na własny rachunek		1,3	1,4	2,3	2,4
Prac. umysł. niższego szczebla		1,5	1,4	2,4	2,5
Prac. fizyczno-umysłowi		1,8	1,9	3,3	3,2
Robotnicy wykwalifikowani		1,6	1,6	2,9	2,7
Robotnicy niewykwalifikowani		1,6	1,8	2,7	3,2
Rolnicy		2,2	2,4	4,6	4,7
Bierni zawodowo					
Renciści		1,8	1,9	3,0	3,1
Emeryci		1,5	1,5	3,0	2,4
Uczniowie i studenci		1,5	1,6	2,7	2,6
Bezrobotni		2,2	2,7	4,2	5,2
Gospodynie domowe i in.		1,3	2,4	2,6	4,0
Dochody miesięczne na osobę w rodzinie					
Poniżej 200 zł	Poniżej 275 zł	3,0	3,4	5,4	6,8
201 - 325	276 - 399	1,9	2,3	3,3	3,9
326 - 449	400 - 549	1,5	1,9	2,8	3,2
450 - 599	550 - 799	1,4	1,5	3,0	2,4
Powyżej 599 zł	Powyżej 799 zł	1,0	1,1	1,8	1,8
Miejsce zamieszkania					
Wieś		1,9	1,8	3,5	3,3
Miasto do 20 tys.		1,8	1,7	3,3	3,1
- od 21 do 100 tys.		1,5	1,6	2,6	2,5
- od 101 do 500 tys.		1,4	1,7	2,4	2,8
- 501 tys. i więcej ludności		1,4	1,3	2,9	2,2
Zmiany zaciemniono.					

Subiektywne oceny kondycji materialnej rodzin

Prowadzony od ponad dziesięciu lat comiesięczny pomiar oceny warunków materialnych gospodarstw domowych respondentów najlepiej ukazuje zmiany zachodzące w kondycji materialnej polskich rodzin w okresie przemian ustrojowych.

Niemal w całej ostatniej dekadzie największa grupa ankietowanych określa warunki materialne swoich rodzin jako przeciętne (*ani dobre, ani złe*). Zmieniały się jednak proporcje rodzin żyjących w warunkach dobrych i złych. W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych oraz w roku '96 liczebnie przeważały rodziny deklarujące złe warunki materialne, niekiedy było ich nawet więcej niż rodzin żyjących przeciętnie. W latach '97 i '98 sytuacja materialna rodzin poprawiła się - obie skrajne grupy były mniej więcej równoliczne.

W latach '88 - '91 pytaliśmy: „Jak ocenia Pan(i) swoje (rodziny) warunki materialne?“, a środkowa kategoria skali brzmiała: „średnie, przeciętnie“, obecnie zaś - „ani dobre, ani złe”.

Kategoria „dobre” powstała z połączenia odpowiedzi „dobre” i „raczej dobre”, kategoria „złe” - z połączenia odpowiedzi „raczej złe” i „złe”.

Na potrzeby porównania z badaniami międzynarodowymi zmieniono brzmienie pytania: „Jak Pan(i) ocenia swoje obecne życiowe warunki materialne? Czy są one?”.

Począwszy od stycznia '99 obserwujemy jednak wyraźne pogorszenie ocen - zmalął odsetek osób, które określają warunki materialne swoich gospodarstw domowych jako dobre. W pierwszym kwartale powiększyła się też grupa osób oceniających, że ich rodziny żyją w złych warunkach materialnych. Tak więc w roku '99 ponownie - po kilku latach lepszych pod tym względem - negatywne opinie o materialnych warunkach życia przeważają nad pozytywnymi. Należy jednak podkreślić, że obecna przewaga ocen złych nad dobrymi utrzymuje się na takim samym poziomie jak w połowie lat dziewięćdziesiątych i jest znacznie mniejsza niż we wcześniejszej fazie transformacji.

Pomiary innych subiektywnych ocen sytuacji bytowej rodzin, choć mniej długofalowe i systematyczne, w zasadzie potwierdzają odnotowane ostatnio pogorszenie się samooceny kondycji materialnej rodzin.

Ocena sposobu gospodarowania pieniędzmi w gospodarstwie domowym pozwala na określenie poziomu życia rodzin. W porównaniu z majem '98 ich poziom życia się obniżył - wzrósł bowiem odsetek rodzin, które żyją skromnie (o 8 punktów), jednocześnie zmaląła liczba rodzin żyjących średnio oraz raczej dobrze (po 4 punkty). Nie zmieniła się jedynie liczebność rodzin skrajnie różniących się poziomem życia, tzn. żyjących bardzo biednie lub dobrze czy wręcz dostatnio.

Tabela 9

Które z wymienionych określeń najlepiej charakteryzuje obecny sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym?	Wskazania respondentów według terminów badań		
	II '97	V '98	X '99
	w procentach		
Żyjemy bardzo biednie - nie starcza nam nawet na podstawowe potrzeby	6	7	7
Żyjemy skromnie - musimy na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować	31	30	38
Żyjemy średnio - starcza nam na co dzień, ale musimy oszczędzać na poważniejsze zakupy	46	44	40
Żyjemy raczej dobrze - starcza nam na wiele, choć czasem musimy na coś oszczędzać	14	16	12
Żyjemy dobrze - możemy sobie na wiele pozwolić	3	3	3
Żyjemy dostatnio - w zasadzie możemy sobie pozwolić na wszystko	0,1	0,2	0,2

Obecnie 7% Polaków uznaje, że ich rodziny żyją bardzo biednie, a dochód nie wystarcza im nawet na zaspokojenie podstawowych potrzeb. Niemal dwie piąte uważa, że ich rodziny zmuszone są żyć bardzo skromnie i oszczędnie (38%). Równie liczna grupa określa poziom życia swoich rodzin jako średni - starcza im bowiem na co dzień, ale muszą oszczędzać na poważniejsze zakupy (40%). Prawie jedna siódma respondentów ocenia natomiast sytuację finansową swoich rodzin jako raczej dobrą (12%) lub dobrą (3%), a pojedyncze osoby przyznają się do prawdziwie dostatniego życia - w zasadzie mogą sobie pozwolić na wszystko (0,2%).

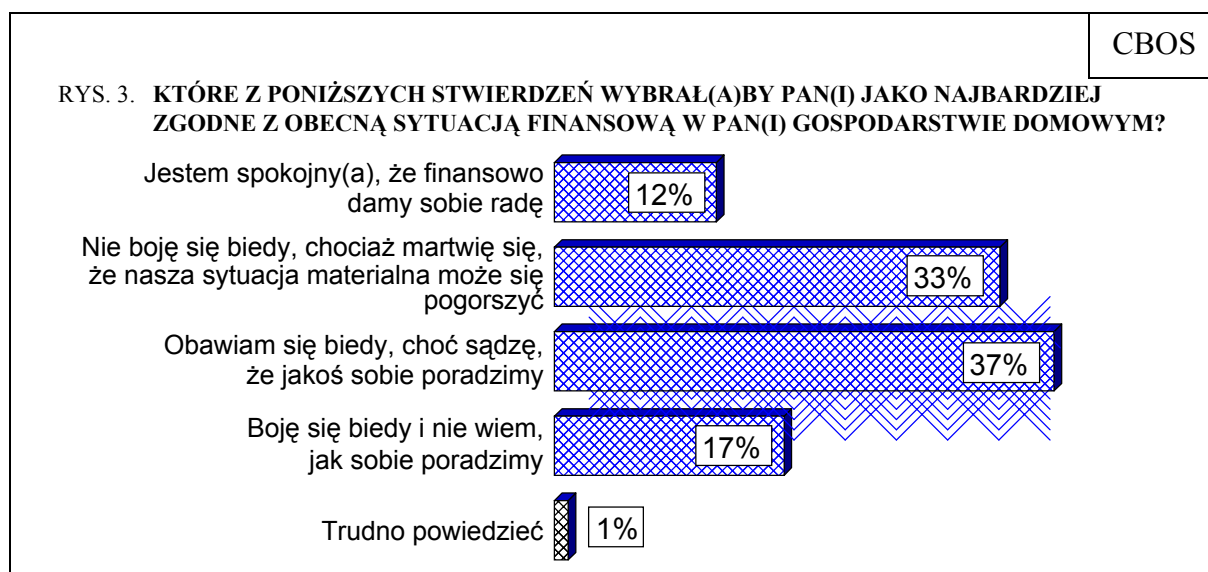
Tak więc obecnie w polskim społeczeństwie trzykrotnie więcej rodzin żyje poniżej średniego poziomu (45%) niż powyżej (15%). Warto zauważyć, że w maju '98 proporcje te były bardziej korzystne (37% do 19%), co dodatkowo obrazuje odnotowane w tym roku obniżenie samooceny poziomu życia rodzin.

Pogorszenie się samooceny poziomu życia rodzin widoczne jest również w odpowiedziach na pytanie o poczucie bezpieczeństwa materialnego i zagrożenia biedą. W stosunku do maja '98 nieco zmalał bowiem odsetek respondentów sądzących, że ich rodziny finansowo dadzą sobie radę (o 3 punkty) oraz tych, którzy wprawdzie nie boją się biedy, ale obawiają się pogorszenia sytuacji materialnej swoich rodzin (o 5 punktów). Jednocześnie przybyło badanych lękających się biedy, jednak mających nadzieję, że jakoś sobie poradzą (o 4 punkty) oraz tych, którzy boją się biedy i czują się bezradni (o 4 punkty). Warto dodać, że już w styczniu '99 odnotowaliśmy spadek poczucia bezpieczeństwa materialnego rodzin oraz wzrost zagrożenia biedą i bezradności w tej sferze. Od tego czasu opinie na ten temat w zasadzie się nie zmieniły.

Tabela 10

Które z poniższych stwierdzeń wybrał(a)by Pan(i) jako najbardziej zgodne z obecną sytuacją finansową w Pana(i) gospodarstwie domowym?	Wskazania respondentów według terminów badań			
	I '97	V '98	I '99	X '99
	w procentach			
Jestem spokojny(a), że finansowo damy sobie radę	11	15	11	12
Nie boję się biedy, chociaż martwię się, że nasza sytuacja materialna może się pogorszyć	39	38	34	33
Obawiam się biedy, choć sądzę, że jakoś sobie poradzimy	37	33	38	37
Boję się biedy i nie wiem, jak sobie poradzimy	12	13	16	17
Pominięto „trudno powiedzieć”.				

Obecnie dwie najliczniejsze grupy ankietowanych to osoby przyznające się do obaw przed biedą, jednak wierzące, że ich rodziny poradzą sobie z zagrożeniem (37%), oraz ci, którzy twierdzą, że nie boją się biedy, ale obawiają się pogorszenia sytuacji materialnej swoich rodzin (33%). Trzecią co do wielkości grupę stanowią osoby, które wprost mówią, że boją się biedy i czują się bezradne (17%). Stosunkowo najmniej respondentów przyznaje, że ma pełne poczucie bezpieczeństwa materialnego swoich rodzin (12%).

Ogólnie rzecz biorąc, zdecydowana większość polskich rodzin (87%) odczuwa w jakimś stopniu niepewność materialnego bytu, tzn. obawia się pogorszenia swojej sytuacji materialnej (33%) lub wręcz boi się biedy (54%). Warto jednak podkreślić, że wśród lękających się biedy dwa razy więcej jest osób, które wierzą, że ich rodziny jakoś sobie poradzą w tej sytuacji (37%) niż zupełnie bezradnych (17%).

Lęk przed biedą połączony z bezradnością (*boję się biedy i nie wiem, jak sobie poradzimy*) zdecydowanie najczęściej ujawniają osoby, o których można powiedzieć, że realnie doświadczają biedy, tzn. deklarują, że ich rodziny żyją bardzo biednie i nie starcza im na zaspokojenie nawet podstawowych potrzeb. W stosunku do maja '98 w grupie tej wyraźnie zwiększył się odsetek osób deklarujących bezradność (z 56% do 71%). Poczucie bezradności jest również stosunkowo silne wśród ankietowanych, którzy uważają, że oni i ich rodziny

stracili na przemianach w Polsce (31%). Lęk przed biedą wyraźnie wiąże się z położeniem materialnym i społecznym badanych - im niższe dochody, wykształcenie i status zawodowy, tym większy jest odsetek osób bezradnych wobec biedy. Stosunkowo najwięcej jest ich wśród biernych zawodowo, szczególnie rencistów (35%) i bezrobotnych (29%), mniej - wśród emerytów i osób nie mających własnych dochodów, jak np. gospodynie domowe (po 22%). Do bezradności wobec biedy przyznaje się jednak również część pracujących - głównie rolnicy (29%) oraz robotnicy niewykwalifikowani (19%). Częściej niż inni skarżą się na nią ankietowani samotnie prowadzący gospodarstwo domowe (28%)¹¹.

Lęk przed biedą połączony z nadzieją na jej przezwyciężenie (*obawiam się biedy, choć sądzę, że jakoś sobie poradzimy*) najczęściej cechuje rolników (54%), a także pracowników fizyczno-umysłowych, badanych najgorzej sytuowanych (49%), bezrobotnych (48%). Postawa ta jest typowa dla ludzi, którzy określają poziom życia swoich rodzin jako „skromny” (52%), a także mają poczucie, że oni sami i ich rodziny stracili na przemianach ustrojowych w Polsce (50%).

Obawy przed pogorszeniem sytuacji materialnej swojej rodziny (*nie boję się biedy, chociaż martwię się, że nasza sytuacja materialna może się pogorszyć*) rosną wraz z poziomem wykształcenia, dochodów i oceną warunków życiowych. Lęk ten cechuje przede wszystkim osoby z wykształceniem wyższym (48%) i średnim (40%), lepiej sytuowane (42%), przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji (48%), badanych pracujących na własny rachunek poza rolnictwem (45%), uczniów i studentów (47%), pracowników umysłowych niższego szczebla (41%), robotników wykwalifikowanych (43%), mieszkańców wielkich aglomeracji (41%). Postawa taka jest typowa dla osób, które poziom życia swoich rodzin oceniają jako raczej dobry (55%) lub średni (43%), a także badanych uważających, że oni sami oraz ich rodziny zyskali na przemianach w Polsce (49%).

Poczucie bezpieczeństwa materialnego (*jestem spokojny(a), że finansowo damy sobie radę*) cechuje przede wszystkim osoby z wyższym wykształceniem (27%), najlepiej sytuowane (28%), przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji (28%), pracowników

¹¹ Przedstawiciele gospodarstw jednoosobowych mają wprawdzie w porównaniu z większymi gospodarstwami najwyższą średnią dochodów na osobę, jednak są to często samotne starsze osoby.

umysłowych niższego szczebla (22%), ludzi młodych w wieku od 18 do 24 lat (23%). Odsetek osób spokojnych o byt swojej rodziny wyraźnie maleje wraz z obniżaniem się poziomu wykształcenia i dochodów, a także wraz z wiekiem badanych (z wyjątkiem osób najstarszych). Postawą taką najczęściej charakteryzują się ci, którzy najwyżej oceniają poziom życia swoich rodzin (60%). Jest ona również stosunkowo częsta wśród tych, którzy uważają, że oni sami oraz ich rodziny są beneficjentami przemian ustrojowych (39%).

Ponad połowa Polaków uważa, że przemiany w Polsce zasadniczo nie wpłynęły na sytuację życiową ich rodzin. Jedynie co siódmy ankietowany zalicza siebie i swoją rodzinę do beneficjentów zmian, a dwukrotnie więcej badanych sądzi, że oni i ich rodziny stracili na zmianach. Liczebność tej ostatniej grupy nieznacznie wzrosła od maja '98. Być może wiąże się to z faktem, że w ostatnich latach bilans osobistych i rodzinnych korzyści oraz strat związanych z przemianami coraz bardziej zależy od kondycji materialnej rodzin, która w tym roku uległa pogorszeniu. Zmniejszyła się liczba osób, które określają warunki materialne swoich rodzin jako dobre, wzrósł zaś odsetek respondentów oceniających je jako złe. Z deklaracji ankietowanych wynika, że obecnie więcej rodzin żyje w złych warunkach niż w dobrych. W porównaniu z majem '98 zmalało też poczucie bezpieczeństwa materialnego rodzin oraz wzrosło zagrożenie biedą i poczucie bezradności.

Opracowała
Bogna WCIÓRKA

A N E K S

Tabela 1

	Słyszysz różne opinie o skutkach zmian w naszym kraju. Gdyby Pan(i) miał(a) określić sytuację swoją i swojej rodziny, to czy zaliczył(a)by Pan(i) siebie do tych, którzy na zmianach:*									
	zyskali			stracili			ani nie zyskali, ani nie stracili			
	II '97	V '98	X '99	II '97	V '98	X '99	II '97	V '98	X '99	
Ogółem	10	13	14	28	26	29	54	54	52	
Wykształcenie										
Podstawowe	5	5	4	32	36	36	53	51	52	
Zasadnicze zawodowe	9	6	12	30	27	31	55	58	53	
Średnie	14	20	17	24	20	23	56	53	54	
Wyższe	27	33	40	21	11	14	45	53	44	
Grupa społeczno-zawodowa										
Kadra kier., inteligencja	28	34	38	21	12	18	48	51	41	
Pracujący na własny rachunek	35	40	31	17	13	20	37	44	43	
Prac. umysł. niższego szczebla	11	17	25	22	14	21	63	61	50	
Prac. fizyczno-umysłowi	9	9	13	27	17	25	58	64	54	
Robotnicy wykwalifikowani	6	8	16	26	20	17	62	63	65	
Robotnicy niewykwalifikowani	6	3	13	30	37	33	60	59	48	
Rolnicy	6	8	3	39	39	61	45	43	28	
Bierni zawodowo										
Renciści	5	6	3	34	36	41	53	49	47	
Emeryci	8	9	10	28	30	27	53	54	58	
Uczniowie i studenci	16	24	16	11	12	18	66	49	56	
Bezrobotni	8	4	6	37	51	44	45	40	46	
Gospodynie domowe i in.	12	10	4	28	23	28	54	60	66	
Dochody miesięczne na osobę w rodzinie										
Poniżej 200 zł	Poniżej 275 zł	6	6	6	39	46	46	47	44	42
201 - 325	276 - 399	7	7	0	26	28	37	60	58	59
326 - 449	400 - 549	12	9	11	31	31	27	52	52	57
450 - 599	550 - 799	12	13	13	25	19	22	58	61	59
Powyżej 599 zł	Powyżej 799 zł	23	25	33	14	11	14	56	60	50
Miejsce zamieszkania										
Wieś		7	7	10	33	34	37	50	52	47
Miasto do 20 tys.		8	21	16	26	23	29	59	50	49
- od 21 do 100 tys.		12	14	14	26	24	28	58	52	53
- od 101 do 500 tys.		12	14	14	25	22	20	56	59	60
- 501 tys. i więcej mieszkańców		17	17	24	25	17	15	50	59	57
Poglądy polityczne										
Lewica		9	9	9	34	34	35	52	52	52
Centrum		12	11	16	27	25	32	54	59	48
Prawica		16	23	24	25	16	14	54	56	59
Trudno powiedzieć		5	5	5	29	33	32	54	48	50

* Pominięto „trudno powiedzieć”.

Tabela 2. Jak Pan(i) ocenia obecne warunki materialne swojego gospodarstwa domowego? Czy są one:

(%)

	złe	ani dobre, ani złe	dobrze	Liczba osób
Ogółem	33	46	21	1110
Płeć				
Mężczyźni	29	49	22	526
Kobiety	36	44	20	584
Wiek				
18-24 lat	25	41	34	159
25-34	32	45	23	196
35-44	37	41	22	224
45-54	35	48	18	209
55-64	29	52	19	132
65 lat i więcej	35	52	14	190
Miejsce zamieszkania				
Wieś	39	46	14	410
Miasto do 20 tys.	38	42	20	121
20 - 100 tys.	33	45	23	243
101 - 500 tys.	24	52	24	188
501 tys.i więcej mieszk.	21	45	34	149
Wykształcenie				
Podstawowe	44	45	11	347
Zasadnicze zawodowe	34	50	16	294
Średnie	27	48	25	361
Wyższe	10	35	55	108
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	8	39	53	81
Prac. umysł. niż. szczebla	24	39	36	101
Pracownicy fiz.- umysł.	30	59	11	88
Robotnicy wykwalifikowani	27	48	25	114
Robotnicy niewykwalifik.	44	39	17	55
Rolnicy	54	46	1	56
Pracujący na własny rach.	18	40	41	43
Bierni zawodowo				
Renciści	51	44	5	128
Emeryci	28	54	17	218
Uczniowie i studenci	23	42	35	77
Bezrobotni	54	40	7	89
Gospodynie domowe i inni	33	48	20	59
Pracuje w:				
sferze budżetowej	30	38	32	124
sekt. państw., publicznym	23	49	29	94
sp. właśc. pryw. i państwa	26	45	28	89
sekt. pryw. poza rolnict.	22	45	32	185
prywatnym gosp. rolnym	53	45	2	76
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	69	25	6	170
276 - 399	43	52	5	123
400 - 549	32	53	16	240
550 - 799	23	59	19	170
Powyżej 799 zł	10	42	48	175
Ocena własnych war. mater.				
Złe	100	0	0	362
Średnie	0	100	0	513
Dobre	0	0	100	236
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	24	45	31	79
Raz w tygodniu	33	49	18	592
1-2 razy w miesiącu	41	43	17	144
Kilka razy w roku	32	43	25	188
W ogóle nie uczestniczy	29	40	30	107
Poglądy polityczne				
Lewica	32	49	18	287
Centrum	32	43	25	336
Prawica	24	48	27	263
Trudno powiedzieć	42	46	13	220

Tabela 3. Które z wymienionych określeń najlepiej charakteryzuje obecny sposób gospodarowania pieniędzmi w Pana(i) gospodarstwie domowym? 1 - Żyjemy (żyję) bardzo biednie - nie starcza nam (mi) nawet na podstawowe potrzeby; 2 - Żyjemy (żyję) skromnie - musimy (muszę) na co dzień bardzo oszczędnie gospodarować; 3 - Żyjemy (żyję) średnio - starcza nam (mi) na co dzień, ale musimy (muszę) oszczędzać na poważniejsze zakupy; 4 - Żyjemy (żyję) raczej dobrze - starcza nam (mi) na wiele, choć czasem musimy (muszę) na coś oszczędzać; 5 - Żyjemy (żyję) dobrze - możemy (mogę) sobie na wiele pozwolić; 6 - Żyjemy (żyję) dostatnio - w zasadzie możemy (mogę) sobie pozwolić na wszystko (%)

	1	2	3	4	5	6	Liczba osób
Ogółem	7	38	40	12	2	0	1107
Płeć							
Mężczyźni	6	33	44	13	4	0	524
Kobiety	7	44	37	11	1	0	583
Wiek							
18-24 lat	2	23	48	20	5	1	156
25-34	5	32	42	19	1	0	196
35-44	8	40	38	12	2	0	224
45-54	6	47	36	10	2	0	208
55-64	8	42	40	8	1	0	132
65 lat i więcej	9	44	40	4	3	0	190
Miejsce zamieszkania							
Wieś	10	42	38	9	1	0	410
Miasto do 20 tys.	10	41	33	14	1	1	121
20 - 100 tys.	3	45	40	10	3	0	243
101 - 500 tys.	5	31	46	13	5	1	185
501 tys.i więcej mieszk.	2	26	46	22	4	0	148
Wykształcenie							
Podstawowe	13	47	34	5	2	0	347
Zasadnicze zawodowe	7	44	39	7	2	0	294
Średnie	2	33	46	17	2	1	358
Wyższe	0	16	46	33	5	0	108
Grupa społ.-zaw. pracujący							
Kadra kier., inteligencja	0	15	48	33	4	0	81
Prac.umysł.niż.szczebla	1	22	43	31	4	0	101
Pracownicy fiz.- umysł.	2	39	50	9	0	0	88
Robotnicy wykwalifikowani	2	32	51	12	3	0	114
Robotnicy niewykwalifik.	10	54	18	17	1	0	55
Rolnicy	12	53	35	0	0	0	56
Pracujący na własny rach.	4	15	45	25	10	1	42
Bierni zawodowo							
Renciści	19	54	25	1	1	0	128
Emeryci	4	43	43	7	3	0	218
Uczniowie i studenci	2	24	49	16	6	3	75
Bezrobotni	12	59	23	6	0	0	89
Gospodynie domowe i inni	13	33	52	2	0	0	59
Pracuje w:							
sferze budżetowej	2	31	47	19	1	0	124
sekt. państw. publicznym	4	28	44	22	3	0	94
sp. własc. pryw. i państwa	2	31	42	23	3	0	89
sekt. pryw. poza rolnict.	3	27	43	21	5	0	184
prywatnym gosp. rolnym	16	51	31	2	0	0	76
Dochody na jedną osobę							
Do 275 zł	18	56	21	5	0	0	170
276 - 399	10	53	34	2	2	0	123
400 - 549	5	41	45	8	2	0	240
550 - 799	2	39	45	14	0	0	170
Powyżej 799 zł	0	19	47	26	7	1	175
Ocena własnych war. mater.							
Złe	17	64	19	0	0	0	362
Średnie	2	34	56	8	0	0	509
Dobre	0	9	39	40	10	1	236
Udział w prakt. religijnych							
Kilka razy w tygodniu	6	39	45	7	2	0	79
Raz w tygodniu	6	40	42	9	2	0	590
1-2 razy w miesiącu	7	44	34	13	2	0	144
Kilka razy w roku	8	30	39	21	1	1	187
W ogóle nie uczestniczy	5	35	39	15	6	0	107
Poglądy polityczne							
Lewica	5	38	41	14	1	0	287
Centrum	4	38	41	12	4	0	335
Prawica	5	32	43	16	3	1	263
Trudno powiedzieć	12	47	34	5	1	0	218

Tabela 4. Które z poniższych stwierdzeń wybrał(a)by Pan(i) jako najbardziej zgodne z obecną sytuacją finansową w Pana(i) gospodarstwie domowym? 1 - Jestem spokojny(a), że finansowo dam (damy) sobie radę; 2 - Nie boję się biedy, chociaż martwię się, że moja (nasza) sytuacja materialna może się pogorszyć; 3 - Obawiam się biedy, choć sądzę, że jakoś sobie poradzę (poradzimy); 4 - Boję się biedy i nie wiem, jak sobie poradzę (poradzimy) (%)

	1	2	3	4	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	12	33	37	17	2	1110
Płeć						
Mężczyźni	13	37	35	13	2	526
Kobiety	10	30	39	20	1	584
Wiek						
18-24 lat	23	36	23	11	6	159
25-34	15	38	38	8	1	196
35-44	5	37	43	15	0	224
45-54	8	30	45	17	0	209
55-64	9	28	36	26	1	132
65 lat i więcej	12	27	34	25	2	190
Miejsce zamieszkania						
Wieś	9	28	39	22	2	410
Miasto do 20 tys.	7	37	36	19	1	121
20 - 100 tys.	16	31	42	10	2	243
101 - 500 tys.	13	39	31	16	1	188
501 tys.i więcej mieszk.	14	41	33	11	2	149
Wykształcenie						
Podstawowe	5	25	36	32	3	347
Zasadnicze zawodowe	11	29	45	15	1	294
Średnie	14	40	37	7	2	361
Wyższe	27	48	22	3	0	108
Grupa społ.-zaw. pracujący						
Kadra kier., inteligencja	28	48	21	2	0	81
Prac.umysł.niż.szczebla	22	41	33	1	2	101
Pracownicy fiz.- umysł.	8	37	49	6	0	88
Robotnicy wykwalifikowani	7	43	41	6	1	114
Robotnicy niewykwalifik.	10	34	37	19	0	55
Rolnicy	1	14	54	29	2	56
Pracujący na własny rach.	12	45	38	6	0	43
Bierni zawodowo						
Renciści	4	18	40	35	4	128
Emeryci	13	29	35	22	1	218
Uczniowie i studenci	16	47	19	10	7	77
Bezrobotni	4	19	48	29	0	89
Gospodynie domowe i inni	10	34	34	22	0	59
Pracuje w:						
sferze budżetowej	19	37	38	6	0	124
sekt. państw.,publicznym	13	43	34	10	0	94
sp. właśc. pryw. i państwa	9	51	34	4	2	89
sekt. pryw. poza rolnict.	16	39	39	5	1	185
prywatnym gosp. rolnym	2	19	46	32	1	76
Dochody na jedną osobę						
Do 275 zł	5	14	49	32	1	170
276 - 399	2	32	42	24	0	123
400 - 549	9	31	43	15	2	240
550 - 799	11	42	36	10	0	170
Powyżej 799 zł	28	42	24	5	1	175
Ocena własnych war. mater.						
Złe	1	14	46	37	2	362
Średnie	10	38	41	9	1	513
Dobre	32	51	15	1	1	236
Udział w prakt. religijnych						
Kilka razy w tygodniu	16	32	35	16	1	79
Raz w tygodniu	10	31	39	18	2	592
1-2 razy w miesiącu	8	36	39	17	0	144
Kilka razy w roku	17	33	37	14	0	188
W ogóle nie uczestniczy	14	41	27	16	2	107
Poglądy polityczne						
Lewica	7	35	38	18	1	287
Centrum	13	34	35	16	2	336
Prawica	16	38	34	12	0	263
Trudno powiedzieć	10	24	44	20	3	220